

La restauració del Panteó Reial de Santes Creus

JAVIER CHILLIDA

SANTES CREUS

Javier Chillida treballant en el temple de la tomba de Pere el Gran. MHC / Sol Cidràs.

A la pàgina anterior, les tombes Reials de Santes Creus restaurades i magníficament il·luminades.

Per a més informació:

Museu d'Història de Catalunya.
Telèfon: 932 254 700.
www.mhc.cat
www.patrimoni.gencat.cat

L'any 2010, amb motiu de la celebració del 850è aniversari de la fundació del monestir de Santes Creus, el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, va portar a terme la restauració panteó reial del monestir de Santes Creus, actuació dirigida pel Museu d'Història de Catalunya. La rehabilitació i dignificació del panteó reial de Santes Creus era una actuació absolutament necessària per tal de resoldre les deficientes condicions de conservació en què es trobaven les seves estructures i elements ornamentals. Aquest fet era, per exemple, especialment manifest en el cas de la tomba de Jaume II i Blanca d'Anjou, que presentava un preocupant estat de degradació. En concret, es va portar a terme la restauració de les tombes de Pere el Gran i Jaume II el Just i Blanca d'Anjou, així com les làpides commemoratives respectives i la làpida i tomba de l'almirall Roger de Llúria. El projecte va culminar amb la instal·lació d'una nova il·luminació als mausoleus i al transsepte, així com de les naus laterals de l'església. Paral·lelament, s'ha dut a terme un projecte de recerca de les restes documentades a l'interior de les tombes. Aquest projecte, que es preveu finalitzar a la tardor d'aquest any 2011 permetrà aprofundir en la biografia d'aquests monarques i en els rituals d'enterrament de l'època medieval.

El panteó reial de Santes Creus, concebut i planificat pel rei Jaume II el Just entre els anys 1291 i 1316 per tal d'acollir honoríficament les despulles del seu pare Pere el Gran, les seves mateixes així com de la seva esposa, la reina Blanca d'Anjou, és l'únic monument funerari de reis de la Corona d'Aragó que ha arribat fins als nostres dies intacte. Es tracta també del primer monument funerari de Catalunya bastit en estil gòtic i, per tant, una obra cabdal del primer gòtic català.

El valor artístic i simbòlic excepcional del panteó reial ha fet concebre la seva restauració escultòrica com un projecte multidisciplinari amb l'objectiu no només posar en valor la seva forta càrrega patrimonial i simbòlica, sinó generar-ne un coneixement nou i més aprofundit. En aquest sentit, tot i que els estudis no han finalitzat, el mateix procés de restauració ha permès aportar noves dades sobre el procés constructiu i les tècniques decoratives emprades pels escultors i pintors que treballaren en el panteó reial.

Cal destacar la determinació sense cap mena de dubte que la rica policromia del temple de la tomba de Pere el Gran és originària i es manté quasi intacte des de 1307, data en que el pintor lleidatà, Arnau de la Torre, va finalitzar la decoració pictòrica. Pel que fa a la tomba de Jaume II i Blanca d'Anjou totes les dades indiquen que es tracta d'una obra inacabada, atès que no s'han localitzat traces de pintura contemporània. Fou al segle XVI, quan amb motiu d'una important reforma estructural de la tomba es finalitzà l'obra, adequant-la però a l'estètica renaixentista.

L'ús de les noves tecnologies ha permès a través de la tècnica làser d'escaneig obtenir un aixecament virtual del transsepte i les respectives tombes reials en 3D, un material que servirà per fer-ne difusió i poder explicar la construcció i l'estat original de la policromia de les tombes en una fase posterior del projecte.

SANTES CREUS

Estat del frontal d'alabastre de la tomba de Jaume II i Blanca d'Anjou durant el procés de restauració.

L'equip científic va estar format per restauradors, sota direcció de Javier Chillida, que han treballat de forma coordinada amb l'equip d'arqueologia, dirigit per Carme Subiranas, i un equip d'historiadors i documentalistes. Juntament amb ells ha tingut un paper important el Laboratorio de Lasegrametría Arquitectónica de la Universidad de Valladolid que ha realitzat l'escaneig en 3D.

La restauració dels Mausoleus Reals de Santes Creus, de les làpides-epitafis dels reis i de la tomba de l'almirall Roger de Llúria va ser realitzada seguint els criteris i les propostes contingudes al projecte de restauració elaborat mesos abans de la intervenció "in situ".

El criteri principal de restauració va ser el de la mínima intervenció, identificant i valorant els factors de degradació que podien comprometre la conservació futura dels materials constitutius de les obres, pedres i policromies en aquest cas, i el seu tractament. A aquest criteri de pura conservació s'afegeix evidentment un criteri estètic, de respecte absolut pel llenguatge artístic que encara avui ens transmeten aquestes obres cabdals del primer gòtic català; de respecte també pels efectes naturals i positius que el pas del temps ha deixat sobre els materials que les conformen.

El projecte de restauració contemplava una sèrie d'actuacions i d'estudis previs a la intervenció amb l'objectiu de conèixer millor l'història del panteó real, la seva naturalesa material i el seu estat de conservació. En aquest punt va ser fonamental la col·laboració en altres equips, que com el de restauració, feien part del projecte global de conservació i recerca coordinat a Santes Creus pel Museu d'Història de Catalunya. Els estudis van ser:

- la consulta de les dades històriques relatives als mausoleus (dates de realització, artistes documentats, intervencions anteriors, publicacions, arxius d'imatges)
- la realització de dues endoscòpies per determinar el contingut dels sarcòfags
- els anàlisis estructurals dels templets tendents a identificar possibles deficiències d'aquest tipus
- l'identificació de les patologies relacionades amb el lloc (acció de les sales solubles, temperatura i humitat)

- l'observació visual directa i l'anàlisi superficial de les policromies amb llum ultraviolada, reflectografia infraroja i fotografia digital infraroja per identificar amb detall l'existència i extensió de repints i dibuixos subjacents

- la identificació dels colors i de les pedres i morters mitjançant l'anàlisi de micromostres en laboratoris especialitzats

- la presa de fotografies d'alta definició

L'estat de conservació dels dos mausoleus era dispar. Les principals alteracions que presentaven eren d'origen antròpic, resultants d'una intervenció que podríem considerar històrica (S.XVI) i de la profanació del segle XIX. Mentre la tomba de Pere el Gran, no profanada, presentava un estat de conservació acceptable, el sepulcre de Jaume II i Blanca d'Anjou va patir un canvi de disposició del sarcòfag al segle XVI. Va perdre la seva posició centrada respecte a la volta del temple que l'acullia, recolzant-lo al pilar de l'església, i van desaparèixer alguns dels seus elements gòtics originals, substituïts per peces decoratives d'alabastre blanc. A més, a l'any 1836, el sepulcre va ser profanat, moment de la destrucció i trencament de molts dels seus elements formals i de risc de desplom del conjunt del temple, fins a la seva reconstitució uns anys després.

La restauració dels mausoleus i dels altres elements situats al transepte de l'església es va prolongar durant cinc mesos, des del mes de gener al mes de maig de 2010. L'equip de restauració estava format per quatre restauradores i tres restauradors professionals, amb experiència en la conservació dels materials que allí s'havien de tractar. Per

resoldre els problemes de conservació, l'equip va intervenir prevalentment amb materials tradicionals, de provada reversibilitat, compatibilitat i durada en el temps. En línies generals, la recol·locació de peces originals emmagatzemades, la neteja de les policromies originals per mitjans aquosos, la reintegració de fissures i juntes obertes amb morters de calç amarada i sorra i la reintegració molt somera de les policromies amb aquarel·la van constituir la part més important de la restauració realitzada.

Pel que fa la restauració del masoleu de Pere el Gran, després dels primers anàlisis visuals, fou comprovat el seu acceptable estat de conservació, no només des del punt de vista estructural sinó també de les formes esculpides i de la policromia. La decisió de l'obertura del sarcòfag va determinar algunes de les principals

El panteó reial de Santes Creus és l'únic monument funerari de reis de la Corona d'Aragó que ha arribat fins als nostres dies intacte. Es tracta d'una obra cabdal del primer gòtic català.

actuacions inicials, entre elles el desmuntatge peça a peça de les pedres policromades que componen l'urna superior, sobre el sarcòfag o banyera de pòfir, i la seva disposició a sobre de grans taules dins d'un taller cobert muntat en un dels angles del transepte de l'església. Va ser allí on va ser feta la neteja de la policromia de l'urna a l'espera del muntatge de la bastida necessària per intervenir el temple, també policromat. Ambdues operacions no van ser contemporànies sino successives ja que va ser necessari seguir la programació i la coordinació en el temps de les feines previstes, com era el trasllat temporal del cos del rei Pere el Gran al CRBMC i el seu posterior retorn a Santes Creus.

La restauració del Mausoleu de Pere el Gran va consistir en el desenvolupament de les següents fases:

- la fixació puntual dels sollevaments de capa pictòrica al temple, a l'urna superior del sarcòfag i a la decoració mural del pilar de l'església.
- la neteja de la policromia, que va consistir amb l'eliminació de la pols superficial i de la brutícia grassa adherida, a més de la supressió d'un repintat generalitzat de naturalesa acrílica realitzat en una

intervenció relativament recent (any 1989)

- la recol·locació i fixació de peces originals

- la substitució d'elements no originals de guix per altres de pedra calcària similar a l'original (pinacle de la tapa de l'urna superior)

- la reintegració de morter en fissures i juntes amb morter de calç amarada, sorra silícia i pols de marbre

- la reintegració cromàtica, molt limitada, amb colors a l'aquarel·la

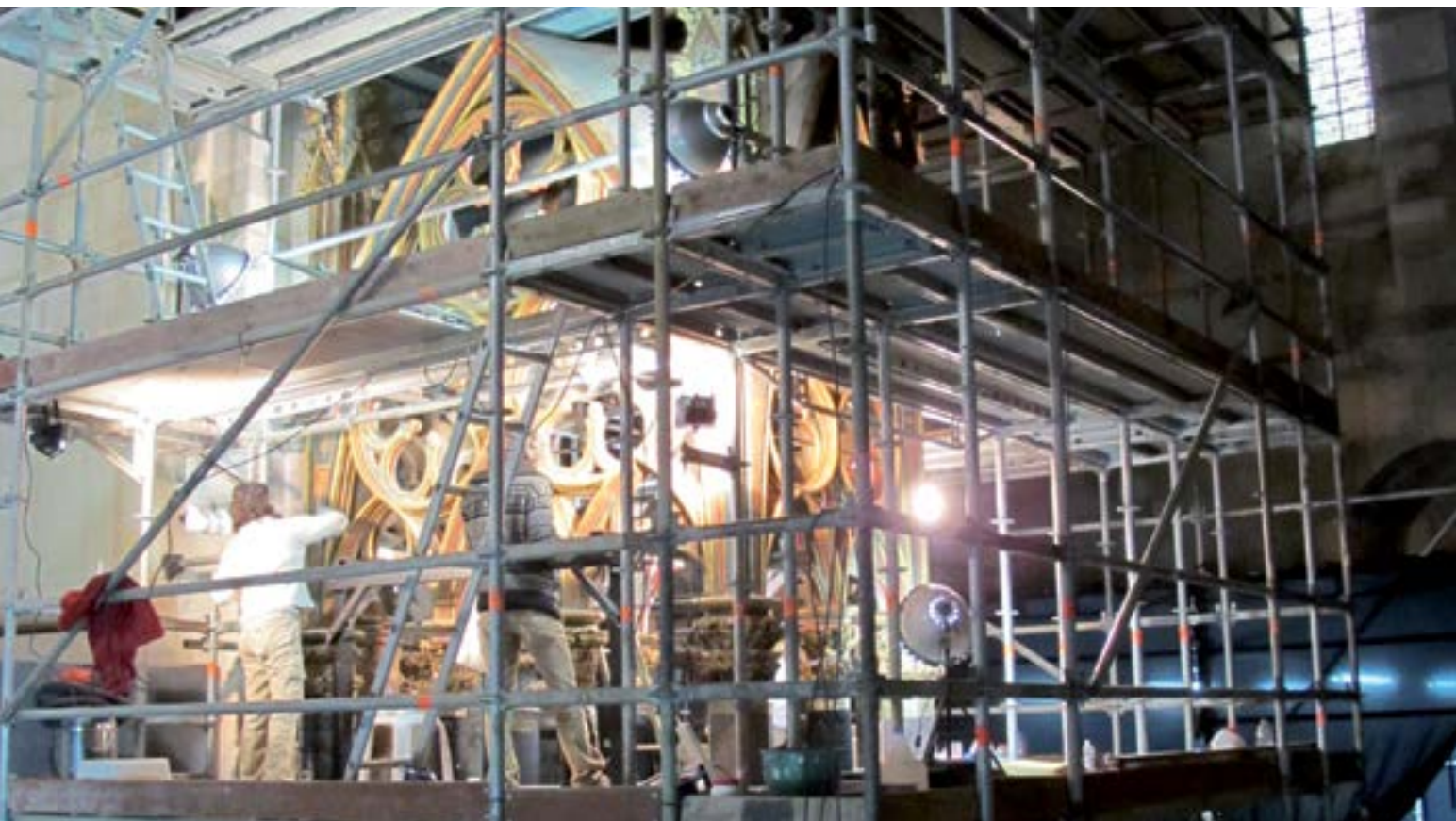
La restauració va permetre confirmar una sèrie d'aspectes:

- l'unitat en el temps de la construcció i policromia del conjunt, la seva originalitat gòtica d'inicis del segle XIV, evidenciada pels elements constructius originals com són el tirants de ferro que abracen la meitat superior del temple i la seqüència estratigràfica i naturalesa dels colors, típicament medievals i magníficament conservats. La policromia va ser realitzada pel pintor lleidatà Andreu de Torre entre 1305 i 1307.

SANTES CREUS

Mausoleu de Jaume II i Blanca d'Anjou una vegada restaurat i amb la nova il·luminació.

SANTES CREUS

Treballs de restauració del temple del sepulcre de Pere el Gran.

- l'identificació d'oli de llinosa com aglutinant dels colors, sense traces d'un element proteic com l'ou, el que permet afirmar que es tracta d'una policromia a l'oli, tècnica inusual en un moment tant primerenc.

- la confirmació de l' utilització de làmines d'argent en la decoració policroma de l'urna superior, volta del temple i capitells, no apreciables avui a causa del seu ennegrimment irreversible.

- l' identificació real de la pedra d'alguns elements del mausoleu, com els lleons que suporten el sarcòfag, fets en dolomia blanca i no de marbre com figura en totes les descripcions consultades

- l'extraordinària importància de la pintura mural original, també a l'oli, de carreus pintats del pilar de l'església, que serveix de fons decoratiu a la tomba, un tipus de decoració moltes vegades destruïda amb el repicat indiscriminats dels murs antics

Aquest estat de conservació excepcional que es permet d'admirar el sepulcre del rei Pere amb gairebé totes les seves qualitats formals i artístiques originals del segle XIV no es reproduïx al mausoleu del seu fill. Com deïam abans, van ser dos els moments que

van provocar les transformacions que avui constatem al mausoleu del rei Jaume II i de la reina Balnca d'Anjou: el canvi de situació del sarcòfag al segle XVI i els efectes de la profanació de 1836 i les reparacions realitzades vint anys després.

Al segle XVI, amb el moviment del sarcòfag, va desaparèixer l'element original que hauria de servir d'encaix a les tapes de pedra del sarcòfag amb les escultures jacents del reis, i es van afegir els elements decoratius d'alabastre blanc que avui veïem, clarament renaixentistes, d'excel·lent qualitat artística. En definitiva, en aquest mausoleu conviuen avui dos estils artístics, historicament contraposats. I precisament perquè formen part de l'història del monument van ser conservats. De moment es desconeixen les raons d'aquesta nova disposició del sepulcre mentre continuen les investigacions per tractar d'aclarir-ho.

La disposició de la bastida de treball va permetre verificar la documentació consultada sobre els efectes de la profanació de 1836 i les reparacions realitzades l'any 1856 per B. Hernández Sanahuja, de la Comissió de Monuments de Tarragona. En aquell moment, Sanahuja va recompondre amb guix part

de l'estructura del temple, les peces frontal i laterals renaixentistes d'alabastre i les columnes centrals de pedra de Girona del costat nord, trencades durant la profanació.

Podem dir que al mausoleu es reflecteixen tres moments històrics principals qu'afecten al seu aspecte formal: la conformació gòtica original, la transformació d'estil renaixentista del segle XVI i la intervenció de 1856 que va impedir la seva total ruïna. Els dos últims moments, si bé no originals, formen part essencial de l'història del monument i per això han de ser, i van ser-ho, conservats.

Les principals actuacions de restauració al mausoleu dels reis Jaume i Blanca van ser:

- l'eliminació del repintat de 1989 de colors opacs blanc i ataronjat, que cobria tota la superfície dels arcs, traceries, pinacles i volta del temple, descobrint la policromia subjacent del Renaixement. Es tracta d'una policromia feta amb veladures transparents de color marró sobre fons blanc a les traceries del temple, i color ataronjat i negre a les formes vegetals, pinacles i interior de la volta

- el desmuntatge i recol·locació del frontal d'alabastre als peus dels reis, disposant noves columnetes de suport de pedra que substitueixen a les precedents, trencades. El frontal és un element creat expressament per embellir el sepulcre mentre que els frisos laterals, pel seu disseny i falta de transició formal respecte al frontal, són peces aprofitades d'un altra obra o projecte. Els escuts d'Aragó i d'Anjou, a més de la peça circular desmuntable al centre de l'estructura, certifiquen la realització intencionada del frontal per la tomba dels reis.

- la recol·locació de nombroses peces originals de pedra emmagatzemades al mateix monestir, com van ser algunes de les fulles ornamentals al perímetre dels arcs del temple o la disposició del pinacle Est- Nord. Per la recol·locació d'aquest últim va ser necessària la realització d'una peça de pedra de base i la disposició de perns de material inoxidable i punts de resina epoxidica

- la reintegració de morters de juntes de calç amarada, sorra silícia i pols de marbre, o d'escaiola, dependent de la naturalesa calcària o de guix de les pedres

- la reintegració cromàtica puntual del temple amb aquarel·la per tal de donar una unitat entre la pedra

original i les peces i morters de reposició

SANTES CREUS

Detall del conjunt escultòric policromat del temple del sepulcre de Pere el Gran.

Un altre fet que el treball de restauració ha permès confirmar és que el mausoleu de Jaume II i Blanca d'Anjou no va ser policromat al menys en origen, com assenyalen alguns documents de l'època. En època gòtica, era habitual policromar les obres en pedra, una vegada acabada l'obra de construcció i escultura. L'inexistència de restes de policromia gòtica i l'extraordinària conservació i neteja de la superfície de la pedra tallada, amb les traces ben definides de les eines de l'escultor, ens situen davant un monument no policromat, inacabat des del punt de vista de la decoració pictòrica. En el cas d'haver estat sotmès a una operació d'eliminació dels colors per un canvi de gust, per exemple, l'eliminació mecànica o amb productes corrosius d'una policromia sobre una pedra calcària tova com la del mausoleu hagués provocat necessàriament el deteriorament de la seva superfície. Potser que aquesta situació d'obra inacabada constituís un afegit més als altres que tracten d'explicar el per què del desplaçament del sarcòfag i la necessitat d'una nova proposta estètica del sepulcre. ■